

La colònia alemanya, els consolats nord-americans i la desnazificació a Vigo i Bilbao després de la Segona Guerra Mundial*

DAVID A. MESSENGER
University of Wyoming

Milers d'alemanys residents a Espanya que havien estat afiliats al NSDAP o que havien donat suport al règim nazi durant la Segona Guerra Mundial van ser objecte d'investigacions per part dels serveis d'intel·ligència aliats en els mesos i anys immediatament posteriors a la finalització de la conflagració. Denominats «alemanys detestables», encara que no se'ls havia acusat de cometre crims de guerra o assassinats en massa eren la mena d'individus que, en cas d'haver estat visquent a l'Alemanya ocupada pels aliats, haurien estat arrestats i sotmesos automàticament a interrogatoris. Per tant doncs, les ambaixades nord-americana i britànica a Madrid van sol·licitar al Govern espanyol la seva repatriació a territori alemany, on serien sotmesos als procediments habituals de desnazificació. Dit altrament, pot afirmar-se que la política aliada envers els ex nazis residents a Espanya va fer que la colònia alemanya visqués certs aspectes del procés de desnazificació.

Tot i ser tècnicament no bel·ligerant i, per tant, neutral durant el conflicte, el règim franquista era una dictadura autoritària amb forts lligams amb el nazisme i el feixisme italià. Encara que no va declarar oficialment la guerra, Espanya va mantenir relacions econòmiques i polítiques força estretes amb els estats de l'Eix durant la major part de la contesa.¹ Pel que fa a Alemanya, Espanya va comerciar

* Rebut: 9.5.2012 – Acceptat: 25.7.2012

¹ Vegeu, per exemple, Javier Tusell: *Franco, España y la II Guerra Mundial: Entre el Eje y la Neutralidad*, Temas de Hoy, Madrid, 1995; Christian Leitz: *Economic Relations between Nazi Germany and Franco's Spain, 1936-1945*, Oxford University Press, Oxford, 1996; Wayne H. Bowen: *Spaniards and Nazi Germany: Collaboration in the New Order*, University of Missouri Press, Columbia (MO), 2000.

àmpliament amb ella, va permetre que agents secrets i oficials de policia nazis s'establissin en sòl espanyol, va donar assistència militar a l'Armada alemanya i va enviar la División Azul a la Unió Soviètica, un contingent que va lluitar braç a braç amb les tropes alemanyes.² En realitat, la neutralitat espanyola no era més que un «mite».³ Encara que pocs dirigents nord-americans o britànics estaven disposats a forçar un canvi de règim a Madrid un cop acabada la guerra, l'eradicació de la influència nazi sobre el règim espanyol es considerava una política viable amb vista a que Espanya s'obris més a les democràcies d'Europa occidental. A més, en cas que l'esmentada política tingués èxit, seria un indicatiu que Franco estava disposat a alinear sense embuts el seu règim amb Occident.

Un dels aspectes més interessants d'aquests esdeveniments és la manera com aquesta política va posar-en en pràctica sobre el terreny. A diferència del que succeïa a l'Alemanya ocupada, als estats neutrals el Consell de Control Aliat (CCA) depenia dels governs sobirans a l'hora de portar a terme la seva política de persecució dels «alemanys detestables». El Ministeri d'Afers Exteriors espanyol, sobre el qual va recaure la responsabilitat d'aplicar la resolució del CCA sobre la repatriació dels alemanys residents a la Península, va insistir que les autoritats espanyoles estaven investigant totes les persones que sortien a les llistes aliades per veure si arribava a la mateixa conclusió que els aliats, és a dir, que calia deportar-los, i això tot i que la resolució del CCA afirmava que s'havia de repatriar qualsevol ex empleat del Govern alemany. En canvi, el Ministeri d'Exteriors només acceptaria les proves dels aliats en aquells casos en què no hi hagués cap mena de dubte que els acusats pertanyien a l'Abwehr o a la Gestapo.⁴ Com a conseqüència d'això, sobre els agents dels serveis d'intel·ligència i els consolats nord-americans a Espanya va recaure la responsabilitat de recollir i transmetre informació sobre els alemanys residents a Espanya a l'ambaixada nord-americana a Madrid; així mateix, van rebre l'encàrrec de controlar tant la colònia alemanya com les autoritats espanyoles mentre el règim franquista s'encarregués del procés d'investigació, arrest i internament dels sospitosos. A les ciutats on hi havia colònies alemanyes nombroses, aquesta tasca va ocupar la major part del temps dels funcionaris nord-americans entre 1945 i 1947. Això va passar sobretot al nord de la Península, on els serveis d'intel·ligència alemanys havien tingut una presència notable. Aquest article analitza la tasca dels consolats nord-americans a Bilbao i Vigo en el seus esforços per aplicar la política de desnazificació a territori espanyol.

Les fonts documentals emprades per aquest estudi provenen dels arxius consulars i dels serveis d'intel·ligència nord-americans, d'alguns arxius britànics similars

² Christian Leitz: *Nazi Germany and Neutral Europe during the Second World War*, Manchester University Press, Manchester, 2000, pp. 114-143.

³ Leitz: *Nazi Germany and Neutral Europe*, p. 114.

⁴ Informe de la reunió amb Satorres, ministre espanyol d'Afers Exteriors, 28 de desembre de 1945, F[oreign] O[ffice] 371/55343, The National Archives of the United Kingdom, Kew (en endavant, TNA).

i de nombroses cartes enviades per membres de la colònia alemanya d'aquestes ciutats al Ministeri d'Afers Exteriors espanyol, conservades ara a l'arxiu d'aquest ministeri a Madrid.

ELS AGENTS ALEMANYS AL NORD D'ESPANYA DURANT LA SEGONA GUERRA MUNDIAL

Tal i com Ronald Newton va escriure sobre la colònia alemanya a l'Argentina, entre el 1933 i el 1939 la comunitat alemanya resident a Espanya va patir una profunda transformació promoguda per membres del Partit Nacionalsocialista que va donar lloc a una nova situació en què «amb poques excepcions, les organitzacions col·lectives —religioses, educatives, assistencials, musicals, esportives i socials— van declarar la seva adhesió formal al Nou Ordre de Hitler [...] el professorat de les escoles més grans van passar a dominar-lo apòstols de la Nova Alemanya arribats poc abans —la majoria d'ells membres del partit—, es va expulsar als fills i als pares d'aquells que fossin jueus o d'esquerres [...] [i el] Front Alemany del Treball va organitzar els treballadors de moltes empreses alemanyes».⁵ La mateixa pauta va repetir-se a molts països. A Espanya, la creixent influència nazi sobre la colònia alemanya ja era prou perceptible quan el juliol de 1936 va esclatar la Guerra Civil.

La Guerra Civil va propiciar l'arribada a Espanya d'agents dels serveis d'intel·ligència alemanys, primer amb el desplegament de la Legió Còndor i més endavant, el 1937, amb l'enviament d'agents de l'Abwehr, la intel·ligència militar alemanya, per controlar Gibraltar.⁶ Cap el 1938-1939, el destacament de l'Abwehr a Espanya, l'anomenat KO-Spanien, va esdevenir un dels cossos més nodrits de l'Abwehr a l'estranger, amb dos-cents membres i més de mil subagents, i va mantenir una estreta relació amb els serveis d'intel·ligència de Franco, primer a Burgos i després, un cop finalitzada la Guerra Civil, a Madrid, per mitjà de l'Estat Major espanyol.⁷ Entre el 1939 i el 1944 l'organització va dirigir-la Gustav Leissner, àlies Gustavo Lenz, i de llavors ençà Arno Kleyensteuber. El KO-Spanien incloïa seccions dedicades a recopilar informació sobre els aliats, a realitzar operacions de sabotatge als voltants de Gibraltar, el Marroc i Algèria, al contraespionatge contra els serveis d'intel·ligència aliats a Espanya i a operacions especials per recollir informació sobre el Marroc francès, l'aviació aliada, la costa atlàntica i les illes Canàries, i també sobre Gibraltar i l'estret (l'Operació Bodden).⁸

La secció de l'Abwehr a Espanya estava organitzada en tres departaments, Espionatge, Sabotatge i Contraespionatge, i el primer estava dividit alhora en les

⁵ Ronald Newton: «The United States, the German-Argentines, and the Myth of the Fourth Reich, 1943-47», *Hispanic American Historical Review*, vol. 64, núm. 1 (1985), pp. 85-86.

⁶ Manuel Ros Agudo: *La guerra secreta de Franco (1939-1945)*, Crítica, Barcelona, 2002, pp. 209-210.

⁷ *Ibid.*, p. 210

⁸ *Ibid.*, pp. 211-217.

unitats d'Exèrcit, Armada i Forces Aèries; la intel·ligència naval era la unitat més gran, amb agents a Ceuta, Tànger, La Línea, Cadis, Sevilla, València, Barcelona, Sant Sebastià, Bilbao, Vigo i Santander.⁹ Walter Giese, l'agent de l'Abwehr encarregat de les activitats d'intel·ligència a Galícia, va remarcar que la recopilació d'informació sobre els aliats se centrava en els moviments marítics, en especial els que tinguessin a veure amb el volframi, un tipus de tungstè molt utilitzat en la producció d'armament.¹⁰ Bona part de la feina també consistia a identificar agents aliats que es trobessin a la zona per recopilar exactament el mateix tipus d'informació, és a dir, sobre els enviaments de volframi d'Espanya cap a Alemanya. Giese va arribar a la conclusió que la recollida d'informació sobre el moviment de vaixells i la identificació d'agents aliats van ser les dues operacions més reeixides que va portar a terme l'Abwehr a Espanya.¹¹ Ambdues posen de relleu la importància que va tenir la intel·ligència naval en el context de les operacions alemanyes a Espanya, sobretot als ports de Vigo i Bilbao.

Però les d'intel·ligència militar no van ser les úniques activitats a les ciutats esmentades, doncs a Espanya també va operar molt activament el Sicherheitsdienst (SD), el Servei de Seguretat i Intel·ligència de les SS. Les operacions d'intel·ligència alemanyes a Espanya van començar formalment arran del Tractat Policial signat el 31 de juliol de 1938 entre Alemanya i el Govern franquista amb seu a Burgos. El primer agregat policial oficial enviat per Berlín a Espanya fou un representant de la Gestapo —part del SD—,¹² Paul Winzer, qui va estar-se a Madrid fins a l'agost de 1944 (poc després va morir en un accident d'aviació).¹³ L'estreta col·laboració entre el SD i la Dirección General de Seguridad (DGS) va centrar-se en assumptes com l'internament d'activistes republicans espanyols a la França ocupada, i també cal destacar l'enviament d'agents del SD als consolats alemanys arreu d'Espanya per tenir sota control la colònia alemanya i, d'ençà el 1941, la utilització d'agents del SD enviats pel seu cap d'intel·ligència exterior, Walter Schnellenberg, per recollir informació no només estrictament militar sobre Espanya i els aliats.¹⁴ Aquests agents del SD van desenvolupar la seva tasca no només als consolats, sinó també a nombroses empreses alemanyes, moltes

⁹ Interrogatori a Walter Giese, Centre d'Interrogatoris de Berlín, Exèrcit dels Estats Units G-2, 11 d'octubre de 1945, R[ecord] G[rup] 84, entrada 2531B, caixa 28, National Archives and Records Administration of the United States, College Park, MD (en endavant, NARA).

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ *Ibid.*

¹² «Expedients Haig» de l'OSS, 31 de gener de 1946, RG 226, entrada 127, caixa 28, NARA.

¹³ National Security Agency/ Central Security Service: «The German Intelligence Series: Spain», 1 d'octubre de 1944, NARA, RG 457. Aquest document de 1944 assenyalava amb tota claredat que Paul Winzer no era la mateixa persona que Walter Eugen Mosig, un altre agent del SD enviat a Espanya, tot i que altres fonts, inclosa la Viquipèdia alemanya (http://de.wikipedia.org/wiki/Paul_Winzer, consultat el 28 de febrer de 2012), afirmen que era la mateixa persona. Les meves investigacions apunten que molt probablement es tractava de persones diferents.

¹⁴ Ros Agudo, *La guerra secreta de Franco*, pp. 191-201.

d'elles amb lligams amb les SS.¹⁵ En finalitzar la guerra, el SD i la Gestapo tenien catorze agents amb immunitat diplomàtica a l'ambaixada i els consolats, i molts, molts més agents sense cobertura oficial, la majoria emplaçats a diferents localitats espanyoles com a agents comercials o viatjants al servei de filials alemanyes.¹⁶ En aquell moment, tot just acabada la guerra, Ernst Hammes era el cap de la Gestapo a Espanya, i Heinz Singer i Karl Arnold representaven l'Amt IV, el servei d'intel·ligència exterior del SD.¹⁷

Amb el pas del temps, el SD va ampliar les seves operacions a Espanya i va entrar cada cop més en conflicte amb l'Abwehr. No era quelcom inesperat; feia ja temps que el SD tractava d'ampliar les seves activitats i responsabilitats en detriment de l'Abwehr.¹⁸ Després de l'intent d'assassinat de Hitler el 20 de juliol de 1944 —una trama en què hi estava involucrat el cap de l'Abwehr, l'almirall Wilhelm Canaris—, de l'aparell d'intel·ligència va fer-se'n càrrec Walter Scheellenberg, el cap de l'Amt IV del SD. Donat que Canaris tenia forts lligams amb Franco i el seu autoritarisme conservador —no pas amb la ideologia nazi pròpiament dita—,¹⁹ a Espanya el canvi va notar-se força aviat. L'antic encarregat de negocis de l'ambaixada alemanya, Sigismund von Bibra, va descriure l'arribada a Espanya d'agents sota el comandament del SD com a un allau i va afirmar que eren «arrogants i van insinuar que substituirien tot d'una els membres del personal de l'ambaixada que no estiguessin disposats a col·laborar».²⁰

LES INVESTIGACIONS DELS ALIATS I LA POLÍTICA DE REPATRIACIONS

La pressió exercida pels aliats sobre el Govern espanyol l'últim any de la guerra perquè internés i deportés agents alemanys va fracassar gairebé del tot, doncs van arrestar-se ben pocs dels individus inclosos a les llistes aliades. Un cop finalitzada la guerra, el maig de 1945, el Govern espanyol va esforçar-se a demostrar el seu desig de complaure els aliats i va augmentar molt l'internament d'alemanys sospitosos, però la nova política de les autoritats espanyoles va durar ben poc: dels

¹⁵ Sobre un d'aquests casos d'un agent encobert a una firma comercial, el de l'agent del SD Walter Schwedke i l'empresa d'Hamburg Harder & DeVose, vegeu una sèrie d'informes de l'OSS, RG 226, entrada 190A, caixa 24 (primer informe, de l'11 de juliol de 1946), NARA.

¹⁶ Informe de l'OSS, «Meeting with A», 11 de maig de 1945, RG 226, entrada 127, caixa 27, NARA.

¹⁷ Informe de l'OSS, «German Espionage in Spain and Portugal», 29 de maig de 1945, RG 226, entrada 127, caixa 27, NARA.

¹⁸ Katrin Paehler: «Foreign Intelligence in a New Paradigm: Amt VI of the Reich Main Security Office (RSHA)», dins David Bankier (ed.): *Secret Intelligence and the Holocaust*, YadVashe, Jerusalem, 2006, p. 279.

¹⁹ Vegeu Robert H. Whealey: *Hitler and Spain: The Nazi Role in the Spanish Civil War*, University Press of Kentucky, Lexington, 1989, p. 96.

²⁰ Entrevista de l'OSS amb Von Bibra, 31 de gener de 1946, RG 226, entrada 127, caixa 28, NARA.

més o menys dos-cents reclusos que hi havia el juny de 1945, el juliol de 1946 només en quedaven quatre; la resta els havien posat en llibertat.²¹ A l'ambaixada nord-americana a Madrid va estendre's el temor que la colònia alemanya resident a Espanya pogués esdevenir un bastió de la pervivència de la ideologia nazi, de les operacions d'intel·ligència i de possibles sabotatges.²² El fet que el Govern espanyol no expulsés els agents alemanys al llarg de l'últim any de la guerra va posar de relleu la necessitat d'una nova política postbèlica, un cop acabada ja la guerra. Els esdeveniments a l'Alemanya ocupada en relació amb l'internament de funcionaris i agents nazis, i sobretot la decisió de crear categories de persones subjectes a un arrest automàtic, també van influir en la política portada a terme envers els nazis residents fora de l'Alemanya ocupada.²³ La tasca dels estratèges polítics aliats al voltant de la desnazificació, juntament amb l'amoïnament del personal de l'ambaixada nord-americana a Madrid i a altres estats neutrals, van donar lloc a l'activació d'un programa de repatriacions forçoses, el programa que va identificar-se amb el terme «alemanys detestables» i que el Consell de Control Aliat va posar oficialment en marxa el setembre de 1945.²⁴ Les ambaixades nord-americana i britànica a Madrid van confeccionar una llista amb uns 1.600 alemanys als quals s'havia de repatriar, entre ells tots els membres del personal militar i diplomàtic, els agents dels serveis secrets i els ciutadans vinculats a negocis que haguessin tingut forts lligams amb el règim nazi. Dins d'aquest grup, els serveis d'intel·ligència nord-americans van poder identificar coneguts agents alemanys que havien servit a Espanya durant la guerra. Encara que incompleta, la llista d'agents, confeccionada a partir dels arxius de l'ambaixada alemanya i dels interrogatoris a alemanys residents a Espanya i Alemanya, era impressionant, doncs hi havia 650 noms.²⁵ La majoria eren membres de l'Abwehr o del SD.

Als seleccionats per a la repatriació se'ls va dividir en dues categories, en primer lloc segons les seves activitats durant la guerra i, en segon lloc, segons les seves actituds i accions durant la immediata postguerra. En el cas de Federi-

²¹ Notificació de l'Oficina Britànica de Control de Passaports al Ministeri de Justícia britànic (amb còpia a l'ambaixada d'Estats Units), 27 de juny de 1946, RG 226, entrada 210, caixa 35, NARA.

²² Carlos Collado Seidel: *Espanya: Refugio nazi*, Temas de Hoy, Madrid, 2005, p. 54.

²³ Van ser claus en aquest sentit un seguit de polítiques desenvolupades a mesura que la guerra arribava al seu final i s'iniciava l'ocupació d'Alemanya: en primer lloc, la «Directiva per al Govern Militar a Alemanya», promulgada pel Quarter General Suprem de les Forces Aliades a Europa el novembre de 1944, que feia èmfasi en la necessitat d'arrestar i internar automàticament diferents membres del Partit Nazi, la Resolució 1067 per a la Política d'Ocupació nord-americana, emesa per la Junta de Caps de l'Estat Major d'Estats Units, i la Directiva 24 del Consell de Control Aliat (CCA), promulgada el gener de 1946, que prenia com a model l'esmentada Resolució 1067 per definir 99 categories de nazis subjectes a un arrest i internament immediats. Vegeu Perry Biddiscombe: *Denazification: A History, 1945-1950*, Tempus, Stroud, 2007, pp. 33-39, i Frank M. Buscher: *The U.S. War Crimes Trial Program in Germany, 1946-1955*, Praeger, Nova York, 1989, p. 19.

²⁴ CCA/Directori de Presoners de Guerra i Persones Desplaçades, «Procedure for Returning German Nationals from Neutral Countries», 27 de desembre de 1945, FO 371/ 55343, TNA.

²⁵ 28 de setembre de 1946, RG 226, entrada 127, caixa 3, NARA.

co Lipperheide, un prominent i conegut home de negocis resident a Bilbao, els serveis d'intel·ligència aliats van presentar com a prova les entrevistes portades a terme durant la guerra amb membres de la comunitat alemanya. Una de les fonts entrevistades per agents britànics va indicar que, a més de passar de contraban mineral de ferro a França mitjançant els vaixells de la seva empresa, Lipperheide també havia distribuït propaganda nazi per França i Sudamèrica des de Bilbao. L'abast de les activitats de Lipperheide en el decurs de la guerra va condemnar-lo als ulls de l'OSS, que va garantir-li un lloc a la llista de repatriacions.²⁶ Així mateix, les activitats durant la conflagració del representant de la Gestapo al consolat de Bilbao, Rolf Konnecke, van bastar per convertir-lo en un clar candidat a la repatriació. Membre de les Joventuts Hitlerianes des de 1926 i de les SS des de 1936, Konnecke havia arribat a Espanya amb la Legió Còndor el 1938, l'havien destinat a l'ambaixada de Madrid el 1942 i després s'havia traslladat a Bilbao; era un historial que per si sol era suficient per ésser repatriat al parer dels agents de l'OSS, els quals van afirmar de manera força taxativa que estaven segurs que Konnecke jugaria «un paper molt destacat en la nova conxorxa [pro-nazi] a qualsevol altre indret d'Espanya, tot utilitzant un altre nom».²⁷

Igual d'important per als serveis d'intel·ligència aliats era la qüestió de com aquests nazis havien actuat un cop finalitzada la guerra. A banda de les proves reunides pels aliats al voltant de les seves activitats durant la comtessa, ¿quines evidències sobre agents nazis hi havia durant la postguerra que fossin preocupants pel que fa als *werwolf* o altres tipus d'activitats que es poguessin interpretar com a un desig de continuar el nazisme a Bilbao? El 8 de maig de 1945, després que les autoritats locals tanquessin el consolat alemany a la ciutat, va tenir lloc una reunió dels líders nazis de la comunitat teutona al despatx d'Otto Hinrichsen, propietari d'una empresa de màquines d'escriure. En el decurs de la reunió, entre els dirigents nazis van repartir-se diners provinents d'un vaixell de càrrega alemany ancorat al port.²⁸ La sospita que el motiu en fos la creació d'un grup nazi *werwolf* o «a l'ombra» va fer que tots els presents a la reunió fossin seleccionats per a la repatriació.

La utilització de fons proporcionats per l'Estat alemany o per altres empreses durant la guerra era un indicatiu clar, al parer dels aliats, que les activitats nazis prosseguien. A Bilbao, molts alemanys prominents van començar a viure plegats per estalviar recursos. Un dels personatges més destacats entre aquests era Edward Bunge, que regularment retirava fons de diversos comptes bancaris i llavors, juntament amb Lipperheide, buscava amagatalls per a Burbach i altres alemanys.²⁹

²⁶ 23715/C a 23700, 4 de desembre de 1945, RG 226, entrada 127, caixa 2, NARA.

²⁷ Informe de G. C. Howell, 27 de febrer de 1946, RG 226, entrada 190A, caixa 23, NARA.

²⁸ SAINT BC 012 a SAINT BC 001, 12 i 17 de maig de 1945, RG 226, entrada 127 Madrid X-2, caixa 1, NARA.

²⁹ Informe de G. C. Howell, 27 de febrer de 1946, NARA, RG 226, entrada 190A, caixa 23, NARA.

Un dels agents més importants residents a Bilbao era Georg Demel, propietari de l'anomenat Bar Germania. Aquest establiment era un lloc de trobada per als agents alemanys i per als espanyols que treballaven amb ells per a coordinar activitats durant la guerra. Demel fou identificat com a un agent del SD amb contactes no només a Espanya, sinó també a l'Argentina. El Bar Germania va romandre obert, i després de la guerra Demel va obtenir la nacionalitat espanyola per tal de protegir-lo de la repatriació.³⁰

A Vigo, el personal del Partit Nazi i el de la Gestapo sovint eren el mateix; un resident alemany a la ciutat gallega va afirmar que Conrad Meyer va ser el cap del partit i de la oficina d'intel·ligència locals fins que va fugir a les acaballes de la guerra.³¹ Galícia havia estat el principal centre del contraban de volfram en el decurs de la comtessa, així com una base crucial de les activitats d'espionatge relacionades amb la frontera francesa i el tràfic marítim de mercaderies. Per tant doncs, no només allotjava agents de la Gestapo i del partit, sinó també àmplies xarxes de l'Abwehr, algunes de les quals entre les més desenvolupades en territori espanyol.³² Al llarg de la postguerra, la possibilitat que es produís una transferència de material i personal dels serveis d'intel·ligència alemanys als espanyols va amoïnar força els investigadors nord-americans. La notícia segons la qual el Ministeri de l'Aire espanyol estava prenent possessió a Galícia d'estacions meteorològiques de l'Abwehr sense substituir el personal alemany, va fer saltar les alarmes entre els funcionaris nord-americans encarregats de tractar amb el règim franquista en plena era de la desnazificació.³³

Les principals preocupacions del Govern nord-americà eren fonamentalment tres. En primer lloc, i sobretot, hi havia el desig bàsic de sotmetre els funcionaris nazis que vivien a l'estranger als mateixos procediments, inclosos l'arrestat automàtic i la investigació, als quals haurien estat subjectes en cas de viure a l'Alemanya ocupada. En segon lloc, es temia molt intensament, de manera força exagerada, que el Partit Nazi i els seus organismes clandestins seguissin operant, quelcom que calia extirpar de socarrell. En tercer lloc, hi havia el temor que la integració d'antics nazis en l'aparell del règim franquista convertís Espanya en un refugi propici per a la represa de la ideologia i el moviment nacionalsocialistes, encara que fos dins del franquisme. La política de repatriació i de pressionar el Govern espanyol perquè investigués i repatriés els alemanys inclosos a la llista s'encaminava a resoldre totes tres qüestions.

³⁰ *Ibid.*

³¹ Marelius, Vigo a l'Ambaixada dels Estats Units a Madrid, 7 de juliol de 1945, RG 84, entrada 3161, caixa 73, NARA.

³² Emilio Gandío Seoane i Javier Rodríguez González (eds.): *War Zone. La Segunda Guerra Mundial en el noroeste de la península Ibérica*, Eneida, Madrid, 2012.

³³ Marelius, Vigo, a Norman Armour, Madrid, 9 de novembre de 1945, RG 84, entrada 3162, caixa 75, NARA.

ELS CÒNSOLS NORD-AMERICANS A BILBAO I VIGO INVESTIGUEN ELS ALEMANYS

Una de les primeres tasques assignades als funcionaris consulars nord-americans —que sovint treballaven conjuntament amb els seus homòlegs britànics— va ser localitzar definitivament els alemanys residents a les seves regions que ja fossin a les llistes de deportació aliades i confirmar les seves adreces i els seus historials. A Vigo, el vicecònsol Donald Marelius va trobar l'antic cònsol alemany a la ciutat, Richard Kindling, el cap de la propaganda, Gustav Kruckenberg, i l'antic director de l'Escola Alemanya, Otto Habnicht, que, tot i residir des de feia molt temps a Espanya, havia retornat a Alemanya per rebre formació dels nazis abans de fer-se càrrec de la direcció de l'escola.³⁴ Aquesta mena de representants oficials del Govern alemany eren els més habituals a les llistes de repatriació a causa dels seus càrrecs. I també n'hi havia molts de ben coneguts pels funcionaris nord-americans per ser agents de la Gestapo, el SD i l'Abwehr. Pel que fa a aquests últims, els funcionaris consulars i els agents dels serveis d'intel·ligència nord-americans destinats als consolats van tenir més feina per localitzar-los. L'agent nazi més important de Vigo era Meino von Eitzen, que el Govern espanyol havia detingut a les acaballes de la guerra i havia traslladat al centre d'internament d'alemanys de Caldes de Malavella, fins que va ser un dels últims alliberats l'estiu de 1946.³⁵ Tanmateix, Marelius va informar regularment sobre les propietats de Von Eitzen mentre aquest era fora de Vigo, i també va rebre informació arran dels interrogatoris a altres agents nazis residents a Espanya. Walter Giese, un destacat agent de l'Abwehr que operava tant a Espanya com a Sudamèrica, fou interrogat a Berlín la tardor de 1945 i va proporcionar als nord-americans informació valuosa sobre l'estructura dels serveis d'intel·ligència nazis a la península Ibèrica.³⁶ Gràcies a aquesta informació, el vicecònsol Marelius va poder localitzar i entrevistar Karl Bock, el suposat cap de l'Abwehr a Vigo i rodalies.³⁷

Tot i que l'ambaixada nord-americana a Madrid, que treballava en col·laboració amb la britànica, tenia llistes força atapeïdes d'agents alemanys quan la guerra va concloure, el procés d'investigació no va finalitzar un cop acabada la guerra. Per exemple, el desembre de 1945 Marelius va proposar-se interrogar els deu membres més importants del Partit Nazi que encara vivien a la propera ciutat de La Corunya. La gran majoria dels nazis més buscats per l'ambaixada dels Estats Units havien abandonat la regió, encapçalats pel líder del Partit Nazi, Conrad Meyer, però, després d'entrevistar-se amb molts membres de la colònia

³⁴ Marelius, Vigo, a Butterworth, Madrid, 30 de gener de 1946, RG 84, entrada 3161, caixa 99, NARA.

³⁵ NARA, RG 226, Oficina de Passaports Britànica al Ministeri de Justícia britànic, Madrid (amb còpia a l'Ambaixada dels Estats Units), 27 de juny de 1946.

³⁶ Interrogatori a Walter Giese, Centre d'Interrogatoris de Berlín, 11 d'octubre de 1945, RG 84, entrada 2531B, caixa 28, NARA.

³⁷ Marelius, Vigo, a Bonsal, Madrid, 27 de maig de 1946, RG 84, entrada 3162, caixa 101, NARA.

alemanya, Marelius va sol·licitar a l'ambaixada que ampliés la llista tot explicant que s'havia reunit amb Alois Mailly, el cap del NSDAP a La Corunya, i va recomanar que també fossin deportats Mailly i altres sis individus atès que «amb aquests alemanys fora de joc, destruïrem qualsevol nucli que en el futur pogués esdevenir un focus de Pangermània a La Corunya, la capital de Galícia».³⁸ Marelius va endegar una operació similar a Vigo i va al·legar que Hermann Kuhne, el propietari d'una empresa dedicada al subministrament de material sanitari amb seu a Vigo i amb oficines i agents comercials arreu d'Espanya, era sense cap mena de dubte el principal mecenes de l'Abwehr i mereixia ésser inclòs a les llistes de repatriació, donat que «és un personatge més indesitjable que alguns dels alemanys de Vigo que ja són a la llista».³⁹

A Bilbao, certes activitats sospitoses al si de la colònia alemanya van generar preocupació sobre la continuació del nazisme com a força política activa. En particular, es considerava que el paper jugat per la comunitat catòlica alemanya i les seves organitzacions de caritat a l'hora d'ajudar els qui havien estat empresonats temporalment o havien necessitat assistència després de la guerra, era sovint una excusa per a mantenir vius els contactes entre els nazis de la colònia alemanya. El pare José María Huber, president de l'Associació de Catòlics Alemanys del Nord d'Espanya, amb seu a Bilbao, així com el pare José Boos, de l'Associació de Catòlics Alemanys de Barcelona, eren els principals impulsors d'aquestes activitats.⁴⁰ En canvi, el pastor Bruno Mohr, cap de l'Església Protestant de Madrid, era un contacte valuós per als serveis d'intel·ligència aliats, i també ho era el seu amic i antic empleat de l'ambaixada alemanya Hans Rothe. En un informe redactat el gener de 1946, Rothe descrivia el que Mohr havia observat en el decurs de les seves visites recents al camp d'internament per a alemanys de Carranza, que acollia gairebé quatre-cents reclusos. La comunitat alemanya de Bilbao s'havia encarregat de recaptar fons —un total de 21.000 pessetes— i de subministrar roba i altres béns materials als interns, un acte que Rothe considerava no només de caritat sinó destinat, en paraules seves, a «animar la vida política als camps d'internament».⁴¹

El procés d'investigació portat a terme pels consolats generals per confeccionar i fins i tot ampliar les llistes de repatriació no va ser unidireccional. En les seves reunions amb els funcionaris consulars, els alemanys sota investigació van mostrar-se molt actius a l'hora de defensar el seu dret a no tenir que marxar d'Espanya. És important no subestimar la dinàmica interacció entre alemanys i nord-americans a l'Espanya dels anys 1945 i 1946.

³⁸ Marelius, Vigo, a Butterworth, Madrid, 15 de febrer de 1946, RG 84, entrada 3162, caixa 97, NARA.

³⁹ Marelius, Vigo, a Butterworth, Madrid, 30 de gener de 1946, RG 84, entrada 3162, caixa 99, NARA.

⁴⁰ Earle Titus, Madrid, a Nelson Park, Barcelona, 18 de novembre de 1946, RG 84, entrada 3162, caixa 98, NARA.

⁴¹ Informe de Rothe, 16 de gener de 1946, RG 226, entrada 210, caixa 35, NARA.

Sovint, els més actius van ser aquells que apareixien com els «més buscats» a les llistes aliades. Friedrich Lipperheide, l'home de negocis de Bilbao, va viatjar dos cops a Madrid el 1946 per defensar-se davant els interrogadors de l'ambaixada nord-americana,⁴² i l'antic cònsol alemany a Bilbao, Friedhelm Burbach, va dedicar un munt de temps a entrevistar-se amb el cònsol dels Estats Units, Harry Hawley, per convèncer-lo que no havia pertangut al Partit Nazi d'ençà el 1937 i que durant la guerra s'havia dedicat més aviat a «tasques humanitàries», com ara a rescatar alemanys i altres, fins i tot gaullistes francesos, i a trobar-los passatges en vaixells que salpaven de Bilbao.⁴³ Més endavant, Burbach va ocultar-se per por a la repatriació, i només va tornar a deixar-se veure en públic a Bilbao el maig de 1947.⁴⁴

A Vigo, Donald Marelius va reunir-se amb la majoria de membres de la colònia alemanya per recollir informació i prendre declaracions, que va enviar a l'ambaixada nord-americana. Hermann Kuhne, per exemple, va assegurar que havia viscut a Vigo durant 40 dels 61 anys que tenia i que, com a home de negocis, havia comerciat amb tota mena d'empreses, no només amb alemanyes.⁴⁵

Finalment, molts d'aquests alemanys van recórrer als seus contactes espanyols per evitar la deportació a l'Alemanya ocupada. Així, Lipperheide va sol·licitar intervencions en favor seu a una sèrie de persones i les va remetre tant al consolat nord-americà a Bilbao com a l'ambaixada de Madrid. Entre els seus peticionaris hi havia Pedro J. de Galíndez, president de la Cambra de Comerç de Bilbao, i Pedro Careaga, president del Banco de Vizcaya.⁴⁶

ELS CÒNSOLS NORD-AMERICANS A BILBAO I VIGO CONTROLEN LES AUTORITATS ESPANYOLES

A més d'investigar les persones i els grups inclosos a les llistes de repatriació o controlar les activitats que semblaven assenyalar que el nazisme seguia viu, els cònsols nord-americans de ciutats com Bilbao i Vigo tenien la missió de verificar que les autoritats espanyoles posaven en pràctica els acords de repatriació, o almenys recordar-les que havien de posar fre a les activitats dels alemanys residents a Espanya. El Govern espanyol ja havia acceptat arrestar les persones de la llista amb vista a preparar la seva repatriació a l'Alemanya ocupada, i era responsabilitat dels consolats nord-americans assegurar-se'n. Una de les fites clau va tenir lloc la primavera de 1946, quan va organitzar-se un comboi de vaixells

⁴² Informe de G. C. Howell, 27 de febrer de 1946, RG 226, entrada 190A, caixa 23, NARA.

⁴³ Burbach al Norman Armour, Madrid, via el consolat dels Estats Units a Bilbao, 21 de gener de 1946, RG 84, entrada 3162, caixa 105, NARA.

⁴⁴ Wardlaw, Bilbao, a Bonsal, Madrid, 21 de maig de 1947, RG 84, entrada 3175, caixa 22, NARA.

⁴⁵ Declaració de Kuhne adjuntada a Marelius, Vigo a Butterworth, Madrid, 30 de gener de 1946, RG 84, entrada 3162, caixa 99, NARA.

⁴⁶ Lipperheide a Hawley, Bilbao, 7 de febrer de 1946, RG 84, entrada 3175, caixa 18, NARA.

cedits pels Estats Units per traslladar alemanys d'Espanya al seu país d'origen. El maig d'aquell any, als diaris espanyols es van publicar notícies en què es convidava els alemanys a tornar voluntàriament a Alemanya fent ús d'aquest transport marítim.⁴⁷ A Vigo, fins i tot abans que sortissin publicades aquestes notícies, el vicecònsol Donald Marelius va informar que la policia espanyola havia visitat tots els alemanys registrats oficialment per explicar-los que hi havia aquesta opció, i va oferir-li la informació que tenia sobre els alemanys per tal que poguessin portar a terme la tasca amb major eficiència.⁴⁸

Nombrosos informes suggereixen que la policia espanyola no va fer res, o bé que no va esforçar-se gaire, per arrestar els alemanys triats per a la repatriació, quelcom que sovint va suposar contravenir les directives provinents de Madrid, fins al punt que el ministre d'Afers Exteriors, Alberto Martín Artajo, va manifestar molts cops la seva frustració amb l'actitud de la policia. A mitjan 1946, va ordenar al Ministeri de Governació que posés en marxa una investigació d'àmbit nacional per esbrinar les causes de la inacció policial a les diferents localitats.⁴⁹ De vegades, com el novembre de 1946, Martín Artajo va escriure que el context polític de la posició internacional d'Espanya era més important que qualsevol altra cosa, i que, per tant, Espanya havia d'arrestar els alemanys si així ho desitjaven els Estats Units.⁵⁰ Tanmateix, aquesta forma d'enraonar no va tenir una aplicació a escala nacional, i fins i tot el cap de la Dirección General de Seguridad, Francisco Rodríguez Martínez, va afirmar que no controlava la policia de les poblacions on hi havia comunitats alemanyes nombroses i va citar específicament Bilbao i Galícia com a dues de les zones més importants en aquest sentit.⁵¹

A Vigo, el consolat nord-americà va informar que molts alemanys residents a Galícia viatjaven per tot Espanya, quelcom que el Govern espanyol havia prohibit per decret. I, el que era pitjor, molts dels inclosos en les llistes de repatriació ho feien amb carnets d'identitat de la Falange, no amb el passaport alemany.⁵² El febrer de 1946, Harry Hawley, el cònsol nord-americà a Bilbao, va informar que havia establert una relació professional positiva amb el cap de la policia de la ciutat, qui no només portava a terme els arrestos, sinó que a més supervisava els camps d'internament d'alemanys de Sobrón i Miranda de Ebro.⁵³ Malgrat tot, no sempre tot rutllava com calia, doncs el mes de juny Hawley va haver d'arxivar

⁴⁷ *ABC* (Madrid) i *ABC* (Sevilla), 18 de maig de 1946.

⁴⁸ Marelius, Vigo, a Bonsal, Madrid, 12 d'abril de 1946, RG 84, entrada 3162, caixa 99, NARA.

⁴⁹ Artajo a Blas Pérez González, Ministeri de Governació, 15 de juliol de 1945, R/5161/19, Archivo General del Ministerio de Asuntos Exteriores, Madrid (en endavant, MAE).

⁵⁰ Artajo a Francisco Rodríguez Martínez, Dirección General de Seguridad, 14 de novembre de 1946, R/5161/19, MAE.

⁵¹ Francisco Rodríguez Martínez, Dirección General de Seguridad, a Blas Pérez González, Ministeri de Governació, 18 de novembre de 1946, R/5161/19, MAE.

⁵² Ambaixades dels Estats Units i Gran Bretanya al Ministeri d'Afers Exteriors d'Espanya, 3 de juliol de 1946, RG 84, entrada 3162, caixa 98, NARA.

⁵³ Hawley, Bilbao, a Butterworth, Madrid, 14 de febrer de 1946, RG 84, entrada 3175, caixa 18, NARA.

nombroses queixes contra la policia perquè era incapaç d'arrestar alemanys abans que aconseguissin amagar-se o perquè altres havien «fugit» tot i trobar-se sota custòdia policial.⁵⁴ Des de Vigo, Marelius va expressar la seva frustració pel fet que no podia afegir més alemanys a les llistes de repatriació perquè no hi havia cap autoritat espanyola que s'esforcés a facilitar-li la feina. Segons el vice-cònsol, els alemanys residents a Vigo senzillament negaven que haguessin pertangut als serveis d'espionatge nazis i assenyalaven com a únics culpables els alemanys que ja havien marxat de la ciutat; per acabar-ho d'adobar, no hi havia testimonis o còmplices espanyols que s'avinguessin a ratificar els informes que rebia. Marelius arribava a la conclusió que qualsevol esforç més per la seva banda era «debades».⁵⁵

CONCLUSIÓ

A finals de 1947, la manca de suport del Govern espanyol al procés de deportacions era clar, i a Alemanya la desnazificació s'estava deixant de banda a mesura que la Guerra Freda creava altres prioritats en matèria de seguretat.⁵⁶ Quant a la política nord-americana envers Espanya, l'exigència de canvis interns, manifestada amb prou contundència a la nota emesa pel Tripartit (Estats Units, Gran Bretanya i França) el març de 1946 en què es demanava el Govern franquista que escoltés el seu poble, s'estava veient reemplaçada poc a poc per les crides a considerar Franco un anticomunista fervorós. Dit altrament, els Estats Units ja no veien Espanya com aquell país que s'havia mostrat massa condescendent amb els nazis, sinó més aviat com una peça clau en el context de la Guerra Freda. Aquesta política va esdevenir oficial el desembre de 1947 arran de l'adopció del Document de Planificació Política de l'Estat Major número 12, d'octubre de 1947, on s'afirmava que «en comptes d'oposar-nos obertament al règim de Franco, d'ara en endavant hauríem de treballar per a la normalització de les relacions entre els Estats Units i Espanya [...]».⁵⁷ Encara que la llista oficial de 104 alemanys «molt perillosos» dels quals s'exigia la repatriació va seguir essent un assumpte delicat en les relacions entre els Estats Units i Espanya, el 1948 l'ambaixada nord-americana a Madrid, després de posar-se d'acord amb les autoritats ianquis a l'Alemanya ocupada, va eliminar totes les restriccions a que els alemanys sortissin d'Espanya i viatgessin allà on volguessin.⁵⁸ El nou encarregat de negocis

⁵⁴ Hawley, Bilbao, a Bonsal, Madrid, 12 de juny de 1946, RG 84, entrada 3175, caixa 18, NARA.

⁵⁵ Marelius, Vigo, a Bonsal, Madrid, 27 de maig de 1946. RG 84, entrada 3162, caixa 101, NARA.

⁵⁶ Biddiscombe: *Denazification*, pp. 76-78.

⁵⁷ PPS/12, adjunt a George F. Kennan al secretari d'Estat, 24 d'octubre de 1947, *FRUS* 1947, III, 1094.; secretari d'Estat interí a l'Ambaixada dels Estats Units a Madrid, 17 de desembre de 1947, *FRUS* 1947, III, 1096.

⁵⁸ Ambaixada dels Estats Units, Madrid, al Departament d'Estat, 15 d'octubre de 1948, i Departament d'Estat a l'Ambaixada dels Estats Units, 17 de novembre de 1948, RG 226, entrada 127, caixa 8, NARA.

nord-americà, Paul Culbertson, en general va aplicar una política de concòrdia amb el règim franquista i considerava el tema de la repatriació «un punt de desacord força estèril entre nosaltres i els espanyols».⁵⁹ Ben aviat, tota importància que s'hagués donat a l'assumpte de la repatriació va esvair-se.

Tanmateix, això no vol dir que els esforços dels còsols generals nord-americans per prosseguir amb la desnazificació es donessin per enllestits. L'abril de 1947, José Boogen, un dels nazis més destacats de Bilbao, va sol·licitar poder representar empreses holandeses a Espanya. L'ambaixada neerlandesa, al corrent del seu passat i del fet que el seu nom apareixia a la llista final de repatriació preparada pels Estats Units i Gran Bretanya, va demanar els nord-americans si la seva sol·licitud era acceptable, i aquests van desaconsellar que Boogen pogués gaudir d'aquell privilegi.⁶⁰ Així mateix, quan aquells a qui s'havia repatriat van tornar a Espanya (sovint després de marxar il·legalment d'Alemanya), els consolsats nord-americans van rebre l'avís que controlessin les seves activitats. Va ser el cas d'Alfred Muller Thyssen, al qual s'havia deportat en un avió nord-americà a principis de 1946 i que va tornar a Pamplona a finals de 1947.⁶¹ Abans de la repatriació, a Muller Thyssen se'l considerava sospitós d'haver donat refugi a altres alemanys a la seva casa de la capital navarresa.⁶²

Tal com la política de desnazificació dels Estats Units i la Gran Bretanya a la mateixa Alemanya, la política de repatriació i desnazificació a Espanya va tenir una curta durada i, en darrera instància, va posar-se en pràctica amb molta més moderació del que estava previst inicialment. Malgrat tot, no va ser insignificant, i la feina feta a llocs com Bilbao i Vigo, on el personal dels consolsats havia resseguit les activitats dels alemanys al llarg d'una dècada, demostra fins a quin punt el Govern nord-americà es va comprometre en aquesta política. La importància de les preocupacions de postguerra al voltant d'un possible ressorgiment del nazisme i l'estranya experiència de la «neutralitat» en el decurs de la guerra al continent no poden deixar-se de banda si volem entendre a fons el dilema en matèria de seguretat al qual es van veure enfrontats els responsables de la política nord-americana un cop derrotat el Tercer Reich.

⁵⁹ Culbertson, Madrid, al secretari d'Estat, 14 d'abril de 1948, RG 226, entrada 127, caixa 8, NARA.

⁶⁰ Randall, Madrid, a Wardlaw, Bilbao, 9 d'abril de 1947, RG 84, entrada 3175, caixa 22, NARA.

⁶¹ Wardlaw, Bilbao, a Culbertson, Madrid, 27 d'octubre de 1947, RG 84, entrada 3175, caixa 22, NARA.

⁶² Informe de Titus, Madrid, 11 de març de 1947, RG 226, entrada 190A, caixa 24, NARA.